

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פקודי, תשע"א
מספר 905מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לפשר הענן וכבוד ה' שבמשכן

לאחר שכלתה מלאכת המשכן זכו בני ישראל לגילוי שכינה, כפי שמתואר בסוף פרשתנו. בתחילת פרשת המשכן נאמר: "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכָם" (כה:ח), ואף מפורט: "וְנִוְעַדְתִּי לָךְ שָׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת" (כה:כב). כעת מתואר ביצוע התכנית.

חמשת הפסוקים האחרונים של פרשתנו ושל הספר מתארים את גילוי השכינה על המשכן (מ:לד-לח). ברם, לכשנכתוב בהם ניוכח ששלושה נושאים בקטע זה, ואלו הם:

א. גילוי שכינה על ידי הענן וכבוד ה', שגם מונעת ממשה אפשרות כניסה לאוהל מועד (לד-לה).

ב. הסתלקות הענן כאות לתחילת המסע של בני ישראל (לו-לז).

ג. תיאור המשכן כמלווה תמיד בענן ובאש (לח).

כמה שאלות עולות בקשר לכך, ונעסוק במקצתן:

1) הפסוק אומר: "וַיִּכַּס הָעֲנָן אֶת-אֹהֶל מוֹעֵד וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן" (מ:לד). האם הענן וכבוד ה' אחד הם או שני דברים נפרדים?

2) בפסוק שלאחר מכן כתוב: "וְלֹא-יָכֹל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד כִּי-שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן" (מ:לה). אם המשכן "נעול" על ידי הענן, כיצד הוא מתפקד?¹ יתר על כן, הרי יודעים אנו שמשה נכנס, וכן הכוהנים בעבודתם, והיינו מצפים אם כן שלאחר תיאור זה יוצג פתרון לשאלה איך נכנסו. והנה במקום פתרון מתארת התורה פונקציה אחרת של הענן: איתות לבני ישראל לנוע. היש קשר בין תפקידיו השונים של הענן?

3) בפסוק האחרון נזכרת האש שיש לה תפקיד בלילה, המקביל לתפקיד הענן ביום: "וַיֹּאֲשֶׁר תִּהְיֶה לַיְלָה" (פסוק לח). מנין אש זו, שלא נזכרה עד כה?

נתמקד בעניין הענן. שתי גישות קיימות בפשר הענן:

א. כבוד ה' מופיע בענן. ה' התגלה ברחבי המשכן ומחוצה לו.² אחר כך "הצטמצמה" השכינה לבין הכרובים, וכך יכול משה להיכנס. הרשב"ם כותב שם (מ:לה):

"וְלֹא-יָכֹל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד" – בשעת הקמתו כי שכן עליו הענן מיד, להראות חיבתו של הקב"ה על ישראל. אחרי כן היה מסתלק הענן מתוך האהל ושכן על הארון כדכתיב: "וְנִוְעַדְתִּי לָךְ שָׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ... מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים" (כה:כב), ואז בא משה אל אהל מועד כדכתיב: "וּכְבֹּא מֹשֶׁה אֶל-אֹהֶל מוֹעֵד לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיִּשְׁמַע אֶת-הַקּוֹל" וגו' "מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים וַיְדַבֵּר אֵלָיו" (במ' ז:פט). וכן את מוצא בבית

¹ אכן, רמב"ן אומר שעל דרך הפשט ה' דיבר עם משה מאוהל מועד, אבל משה עמד בפתח האוהל ולא נכנס.

² ראו מדרש חז"ל, שמובא ב"תורה שלמה" (שם, אות סז, בשם ברייתא דמלאכת המשכן פי"ד), שהענן היה מחפה על האוהל מבחוץ וממלא את המשכן מבפנים. ועיינו בהערות הרב כשר שם.

עולמים ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה', בשעת השלמת הבית היה הקב"ה מקדשו בענן ואחר כך היה מצמצם שכינתו על הארון בין הבדים.³

ב. הרמב"ן ופרשנים אחרים⁴ סבורים שה"ענן" ו"כבוד ה'" הם דברים נפרדים. הענן הוא חיצוני ומכסה את האוהל, וכבוד ה' שוכן בפנים.⁵ משה לא היה נכנס אלא באחת האפשרויות האלה:⁶

1. כשה' קורא לו, וכפי שה' מצווה עליו בפסוק הסמוך (תחילת פר' "ויקרא"). מנקודת מבט זו חומש ויקרא ממשיך את סוף חומש שמות. ויש לומר כדברי הרשב"ם הנ"ל, שאז ה' מצמצם שכינתו בין הכרובים וקורא למשה. בנסיבות מיוחדות קרא ה' למשה להיכנס בתוך הענן, כפי שנאמר בסוף פרשת "משפטים": "וַיִּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעֲנָן וַיַּעַל אֶל-הָהָר" (שמ' כד: יח).
2. כשכבוד ה' והענן הסתלק(ו) לאחר היום השמיני.⁷ ושוב יש לומר כפי שביאר רשב"ם (לעיל) שלפי דרך זו כבוד ה' אינו הענן, וסתומים הדברים כיצד הוא מופיע. ויש אומרים שהוא מופיע כאש ואור.⁸ ואפשר שזאת האש הנזכרת בפסוק האחרון, שבליילה האיר כאש, וביום כאור פנימי מוסתר על ידי הענן. תיאור כזה מצינו בהר סיני, שם נאמר (סוף פרשת משפטים כד, טו-יז):

וַיִּכַּס הָעֲנָן אֶת-הָהָר. וַיִּשְׁפֹּךְ כְּבוֹד-ה' עַל-הַר סִינִי, וַיִּכַּסְהוּ הָעֲנָן... וּמְרֵאָה כְּבוֹד ה' פָּאֵשׁ אֲכָלַת בְּרֵאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.

וכבר אמר לנו הרמב"ן (שמ' כה: א) שהמשכן הוא בבחינת "סיני מהלך", כלומר אותו גילוי שכינה שהיה בסיני ממשיך באופן דומה במשכן.

לפי פירוש זה, לענן תפקיד עיקרי של הסתרה, ואכן, יש שהוא מופיע כערפל.⁹ לפי זה אפשר לתת משמעות לכניסת הכוהן הגדול לקודש הקודשים אחת בשנה, ביום הכיפורים. שם נאמר: "כִּי בַעֲנַן אֲרָאָה עַל-הַפְּתִיחַ" (ויק' טז: ב). אמנם כאן הכוהן הגדול הוא שיוצר את הענן על ידי הקטורת, ויש לו משמעות נשגבת, אך אפשר שלענן זה גם תפקיד של הסתרה,¹⁰ שהכוהן הגדול לא יראה את גילוי השכינה בקודש הקודשים, בבחינת "פי לא-יִרְאֵנִי הָאָדָם נְחִי" (לג: כ).

ד"ר איתמר ורהפטיג
הפקולטה למשפטים

³ וראו בפירוש אבן-עזרא על אתר.

⁴ ראו כלי יקר שם: "נראה מזה שכבוד ה' אינו הענן, אלא שהאש והאור, דהיינו כבוד ה' היה נראה מתוך הענן".

⁵ רמב"ן (פס' לד): "הענן יכסה את האהל מכל צד והוא מכוסה וטמון בו. וכבוד ה' מלא את המשכן – כי תוכו מלא הכבוד, כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כעניין שנאמר בהר סיני (לעיל כ: יז) 'אֶל-הָעֲרֶפֶל אֲשֶׁר-שָׁם הָאֵל-הִים'. ואמר כי לא יכול משה לבא אל אהל מועד אפילו אל הפתח, מפני שהיה הענן מכסה אותו ולא היה רשאי לבא בתוך הענן. ועוד, כי המשכן מלא כבוד ה' ואיך יכנס בו. והטעם, שלא יבא שם בלא רשות, אבל יקרא אותו ויבא בתוך הענן כאשר עשה בהר סיני ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (לעיל כד: טז), ואמר ויבא משה בתוך הענן (שם יח)... ורבותינו אמרו (ת"כ פתיחתא ח) כתוב אחד אומר 'וְיָבִיאוּ אֶת-אֱלֹהֵי מוֹעֵד', וכתוב אחר אומר 'וַיִּבֹא מֹשֶׁה אֶל-אֱלֹהֵי מוֹעֵד' (במ' ז: פט), הכריע 'כִּי-שָׁכַן עָלָיו הָעֲנָן' (מ: לה). כי לדעתם 'וַיִּבֹא מֹשֶׁה אֶל-אֱלֹהֵי מוֹעֵד', שיבוא שם בלא קריאה, מדעתו, או מפני שאמר שם "וַיִּשְׁמַע אֶת-הַקּוֹל מִדְּבַר אֱלֹהֵי מַעַל הַפְּתִיחַ" (ז: פט) נראה להם שהיה משה עומד בתוך האהל לפני הכפורת, וכל עת היות כבוד השם מלא את המשכן לא נכנס משה בתוכו. ולכך יאמרו שהיה זה לאחר שנסתלק הענן, כלומר שנסתלק מלכסות כל האהל ואין הכבוד מלא את המשכן, כי לא היה זה רק ביום השמיני בדרת שם הכבוד. והקריאה שאמר 'וַיִּקְרָא אֶל-מֹשֶׁה וַיִּדְבֹּר ה' אֵלָיו מֵאֱהֹל מוֹעֵד' (כד: טז), על דעתם קודם לכן היתה, כאשר פירשתי למעלה (בפס' ב). ויתכן שהכתוב שיאמר פעם אחרת 'וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת-הַמִּשְׁכָּן יִרְמוּזוּ אֶל הַכְּבוֹד הַשּׁוֹכֵן בְּקִרְבוֹ'.

⁶ שתי האפשרויות מובאות ברמב"ן המצוטט בהערה הקודמת.

⁷ יש להבחין בין סילוק זה ובין העלות הענן, שאז אינו נעלם אלא עולה ומאותת לבני ישראל לנוע. ואולי משום כך מסמיכה התורה את שתי הפונקציות של הענן כדי להבחין ביניהן. כאשר הענן מסתלק השכינה בפנים, ויש שהיא קוראת למשה, ויש והיא "מצטמצמת" בין הכרובים. אבל כאשר הענן עולה, גם השכינה עולה, ובני ישראל צריכים לנסוע כשאין השכינה בקרבם. הרמב"ם במו"נ א, יט אומר: "האור הנברא הנקרא כבוד ה' בכל מקום, והוא אשר מלא את המשכן". ובדעת מקרא: "כבוד ה'... מראה אש, ומסתבר שהוא כמראה ענן זוהר ומבריק, ונמצא שמעל המשכן ה' מכסה של ענן חשך, ותוכו היה מלא ענן אור, וכן היה גם בהר סיני".

⁹ במעמד הר סיני מסופר על ענן כבד שירד על ההר, ובסמוך: "וַיִּהְיֶה סִינִי עָשָׁן כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלָיו ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׁנוֹ כְּעָשָׁן הַכֹּהֵן וַיִּחַרְדוּ כָל-הָהָר מֵאֵד" (שמ' יט: יח). האם עשן זה עשה את הענן? ואולי עשן זה הוא בגדר ערפל? ראו רש"י על הפסוק: "וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל-הָעֲרֶפֶל" (שם כ: יח), "לפנים משלש מחיצות, חשך, ענן וערפל, שני: וַיִּהְיֶה בְּעַר בְּאֵשׁ עַד-לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרֶפֶל" (דב' ד: יא). ערפל הוא עב הענן שאמר לו 'הִנֵּה אֲנִי בָא אֵלֶיךָ בְּעַב הָעֲנָן' (שם יט: ט).

¹⁰ ובפשטות נראה שבוזה חטאו זקני ישראל שראו את כבוד ה' ללא מחיצת הענן. ראו שמ' כד: י ורש"י שם.